

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŐTIRMALAR DERĐİŐİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 73 Ekim 2020 & Volume: 13 Issue: 73 October 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

II. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KÖY EĞİTİMİ SORUNU HAKKINDA BAZI GÖZLEMLER

SOME KIND OF OBSERVATIONS ABOUT VILLAGE EDUCATION FROM CONSTITUTIONALISM TO THE REPUBLIC

Bahar ARSLAN*

Öz

Köy ve köy eğitimi meselesi Türk modernleşme tarihinin en problematik alanlarından birisidir. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Osmanlı münevverleri ve Cumhuriyet aydınları için köy meselesi halkçılık yaklaşımının doğal bir uzantısı olarak görülmüştür. 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri'nin kurulmasına gidilen süreçte Meşrutiyet birikimi önemli bir yer tutar. Erken Cumhuriyet dönemi kuşağı dünyada kendisini etkileyen ve düşünce yapısını belirleyen olay, olgu ve ideolojilerden etkilenerek bu bağlamda bir yol haritası belirlemiştir. Bu yol haritasının ana kilometre taşları pozitivismle hemhal olmuş solidarist, narodnist ve korporatist devlet ve toplum muhayyilesidir. Cehl yerine bilimi kendilerine ilke edinen bu kuşak eğitimde pozitivist, vulger materyalist ve laik esaslar doğrultusunda geri kalmışlığı önlemek ve bir kalkınma ideolojisi gerçekleştirmek amacındaydı. Bunun için de toplumun yüzde sekseninin köylerde yaşadığı bir sosyolojik gerçeklikte köye ve köylüye yöneldiler. Bu makalede söz konusu yönelimin köy eğitimi temelinde öne çıkan fikir insanları ve parametreleri ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Köy Eğitimi, Solidarizm, Narodnizm, Korparatizm, Pozitivism, Köy Enstitüleri.

Abstract

Villages and the education of village people has been one of the most problematic areas in the history of Turkish modernization. This subject has been seen as the natural extension of the populism approach, both for the intellectuals of the republic and the constitutionalism. The accumulation of constitutionalism plays an important role in the establishment of the institutes on April 17, 1940. Being influenced by the events, facts and ideologies that shaped their mindset the early republican generation has determined a road map in this context. The main milestones of this roadmap are the solidarist narodnist and corporatist imagination of the state and society combined with positivism. This generation, who adapted science as a principle instead of darkness, aimed to prevent backwardness and to realize a development ideology in line with positivist, vulger materialist and secular principles. For this, they turned to the village and peasantry in a sociological reality where eighty percent of society lives in villages. In this article, prominent intellectuals and parameters of the mentioned orientation on the basis of village education are discussed.

Keywords: Village Education, Solidarism, Narodnism, Corporatism, Positivism, Institutions of Villages.

---

* Dr. Öğr. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Yakınçağ Anabilim Dalı, İzmir, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4447-5660>, bahar.arslan@deu.edu.tr

Giriş

Tarihsel olay ve olguları kırılma ve kopuş eksenleri içinde değerlendiren klasik Türk tarih yazıcılığında süreklilik içinde değişme akslarını inceleyen çalışmalar giderek artmaktadır. 1923'te bir devrimle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kendisinden önceki dönemi olumsuzlayarak meşruiyet alanı oluşturmak istemesi bu durumun ortaya çıkışında en önemli etkenlerden birisidir. Devrim yeni bir ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel durum olarak eskiyi olumsuzlamış ve yeni bir tarih anlayışını bu çerçevede geliştirmiştir. Bu bağlamda Cumhuriyet 1923'te kurulduğunda ve kurumsallaşmaya başladığında Osmanlı geçmişi bir kırılma-radikal kopuş eksenlerinde okunmuş ve analiz edilmiştir. Zira devrimin praksi, yani eylemlilik üzerinde oluşan kuramsal düzlemi böyle bir okumayı ve reddiye mümkün kılmıştır. Keza Dünya üzerinde bütün ilerici yapısal dönüşümler, kendilerinden önceki dönemi negatif imlerle, işaretlerle ve sembollerle açıklarlar. Bu devrimlerin toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel meşruiyeti için adeta bir zorunluluk olarak görülmüştür.¹ Nitekim, 1789 Fransız İhtilali ya da 1917 Ekim-Bolşevik Devrimi'nde yani Türk Devrimi'nden önce gerçekleşen iki büyük yapısal dönüşümde² ve Dünya üzerinde gerçekleşen diğer devrimlerde de bu refleksi görmemiz olasıdır.

Türk Devrimi 1919'da anti-emperyalist bir milli kurtuluş mücadelesi üzerine milli bağımsızlık ve milli egemenlik-milli irade kavramları özünde meşruiyetini kurmuş, 1923 sonrasında 1940'a kadar ise asri-çağdaş bir yeni devletin kurumsal temelleri atılmıştır. İşte bu tarihsel süreci sadece 1919'dan 1940'a kadar olan yirmi yıllık zaman diliminin ortaya çıkardığı değişimler olarak okuyan özcü -essentialist yaklaşımlar neticesinde bu tarihten önce var olan birikimin ve geleneğin görünmez olduğu ya da reddedildiği bir yakın tarih okuması ile karşı karşıya kalınmıştır. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in fikri anlamda yeşermeye başladığı Tanzimat (1839-1876) ve iki Meşrutiyet birikimi (1876-1908) ıskalanmış ve ötelenmiştir.³ Türk devriminin ilk yıllarında romantik olarak gelişen böyle bir refleksin sonraki yıllarda yakın dönem tarih yazımındaki etkileri daralmış, ama bu kez de tamamen Osmanlı geçmişinin yüceltilmesine ilişkin bir içerik tarih yazımına egemen olmuştur.⁴ Tarihsel olgu ve olayları karşıtlıklar, zıtlıklar ve dikotomiler üzerinden analiz eden bu sorunlu tarih okuması yerine, tarihsel olgu ve süreçleri süreklilik içinde değişme aksları olarak gören yeni tarih yazıcılığı ve historiografisi ise Tanzimat ve Meşrutiyet birikimlerine Cumhuriyet devriminin kuluçka sahası, embriyonu ve genesisi-oluşumu olarak bakan bir içeriğe, analize gönderme yaparak referanslarını bu tarihsel süreklilikten almaktadır⁵ (1908'in

¹ Avrupa'da 1492 ile 1992 yılları arasında gerçekleştirilen devrimlerin yapısal analizleri hakkında hayli ilginç ve önemli bir çalışma için bkz., Charles Tilly (1995). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*. Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Afa Yay. Keza devrimlerin birbirlerine olan benzerlikleri yanında her devrimin kendine özgü olduğunu belirten önemli bir çalışma için ayrıca bkz., David Parker, (Ed.) (2003). *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*. Çev. Kemal İnal, Ankara: Dost Yay. Bu çalışmaların yanı sıra Theda Skocpol'un Fransa, Rusya ve Çin'de ortaya çıkan devrimleri karşılaştırmalı bir analize tabi tuttuğu özgün çalışması için bkz., Theda Skocpol (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Çev. S. Erdem Türközü, Ankara: İmge Yay.

² 1917 Ekim Devrimi ve Fransız İhtilali'ni tarihsel açıdan değerlendiren önemli bir çalışma için bkz., E. H. Carr (1998). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, Cilt: I-III, İstanbul: Metis Yay. ; David North (2019). *Rus Devrimi ve Tamamlanmamış 20. Yüzyıl*. Çev. Halil Çelik, İstanbul: Mehri Yay.; Rex A. Wade (2018). *Rus Devrimi 1917*. Çev. Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yay.; Gökhan Atılğan (Yay. Haz.) (2017). *100. Yılında Ekim Devrimi*. Ankara: Yordam Kitap Yay.; Georges Lefebvre (2009). *Fransız Devrimi*. Çev. Heval Bucak, İstanbul: Hil Yay.; Jean Jaurés (2016). *Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi, Henri Heller'in Önsözüyle*. Çev. Koray Büyüktuncer, Ankara: Dipnot Yay.; George Rude (2018). *Fransız Devrimi*. Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: İletişim Yay.

³ Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e yapısal dönüşümleri süreklilik içinde değişme aksları olarak gören tarih çalışmaları her iki yapısal dönüşümü olgusal ve ideolojik düzlemde anlamamızı kolaylaştıracak ipuçları sunmuşlardır. Özellikle Zafer Toprak'ın Meşrutiyet birikimi üzerine yapmış olduğu çalışmalar bu bağlamda dile getirilebilir. Türkiye'de özellikle Toplum ve Bilim, Toplumsal Tarih, Doğu ve Batı ile Tarih ve Toplum dergileri çevresinde oluşan tarihçilik konsepti ve bu dergilerde ele alınan makaleler bu sürekliliğin izlerini araştırmışlardır. Bütün bu süreci tarih yazıcılığı açısından değerlendiren bir çalışma için bkz., Bahar Arslan (2016). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç, "Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma"*. İstanbul: Isık Yay.

⁴ Bu çalışmalar özellikle 1923 Cumhuriyet Devrimi'nin rövanşist bir bakış açısıyla reddiyesine dayalı çalışmalar olarak hayli ideolojik ve doktriner hedefler doğrultusunda kaleme alınmışlardır. Modern Türk yazıcılığının en önemli problematik alanı olarak görülen ifrat-tefrit ikileminde geçmişin yorumlandığı ve geçmişin tamamen ideolojik kaygılar doğrultusunda analiz edildiği bu çalışmalarda geçmiş üzerinden kutuplaşma ve zıtlama olguları yoğun olarak gözlemlenmektedir. Bu çalışmalara gösterilebilecek en özgün örneklerden bazıları için bkz. Mustafa Armağan (2014). *Küller Altında Yakın Tarih Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler*. İstanbul: Timaş Yay.; (2014). *Korku Duvarını Yıkarak*. İstanbul: Timaş Yay.; Abdurrahman Dilipak (2017). *Bir Başka Açıdan Kemalizm*. İstanbul: Kayıt Yay.; Kadir Mısırlıoğlu (2012). *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Sebil Yay.; (2010). *Lozan Zafer Mi, Hezimet Mi?*. İstanbul: Sebil Yay.

⁵ Bu yaklaşım çerçevesinde özellikle II. Meşrutiyet'in yüzüncü yılı çerçevesinde düzenlenmiş sempozyumlar ve kongreler önemli bir yer tutar. Bunun için bkz., Celal Kazdağlı (2012). *100. Yılında Meşrutiyet*. İstanbul: Yarı Yay.; Mete Tunçay (Yay. Haz.) (2008). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909*. İstanbul: Aygaz-YKY. ; Sina Akşin, Sarp Balcı ve Barış Ünlü(Ed.) (2010). *100*.

100. Yılı dolayısıyla düzenlenen sempozyum ve kongreler ile bu toplantılara sunulan bildirilerin ayrıntılı dökümünün yapıldığı bir çalışma için ayrıca bkz., Aslaner, 2008, 175-214).

Cumhuriyet'in erken dönem kurucu kuşağı bu sürekliliğin bir eseri olarak var olmuş ve bir imparatorluğun bakiyesinden asri-çağdaş bir ulus-devletin kurucu-müesses nizamını oluşturmuştur. Hem ontolojik hem de epistemolojik açıdan bu uzun erimli birikimin eseri olan cumhuriyet kuşağı, batı emperyalizmi karşısında giderek zayıflayan ve güç kaybına uğrayan bir imparatorluğun sosyolojisinin içinde büyümüş, eğitim görmüş ve görece kentli orta-sınıf mensubiyet ve aidiyetleriyle içinde yer aldıkları toplumun makus talihini değiştirmek istemiştir. Pek çoğu II. Abdülhamid otokrasisinin açtığı modern eğitim kurumlarında yetişmiş ve bağrından çıktıkları devletin bekası ve kurtuluşu için "devletlüler"e isyan etmişlerdir. Aralarında hayat tasavvurları bakımından ciddi farklılıklar olsa da hemen hepsinin zihinlerini meşgul eden "devletin bekası ne olacak?" sorunsalı belki de bir araya gelmelerini sağlayan en önemli etken olmuştur.

Cumhuriyet'in öncüsü II. Meşrutiyet kuşağını orta-sınıf bir küçük burjuva radikalizmine bağlayan kuramsal yaklaşımların kendi içerisinde bir tutarlılık taşıdığı da belirtilmesi gereken önemli bir noktadır.⁶ Onların radikalizmini belirleyen ana etmen ise ellerinin arasında kaybolup giden bir imparatorluktur. Bu nedenle "bölünme", "parçalanma" ve "yok olma" fobisi eylemliliklerini belirleyen ana etken olmuştur. Bununla birlikte geç 19. yüzyıl ve erken 20. yüzyılda fikri evrenlerini belirleyen her türlü etkileşime açık bir kuşak olarak devrin bütün siyasi akım ve cereyanlarıyla hemhal olmuşlar, gerek telif ve gerekse çeviri eserler yoluyla entelektüel birikimlerini arttırma yolunu seçmişlerdir. Solidarizm gibi III. Cumhuriyet Fransa'sının en etkin fikri oluşumu olan toplumsal dayanışma ideolojisini, sınıf mücadelelerini reddeden bir başka 19. yüzyıl sonu ideolojisi olan korporatizme bağlayan bu kuşak; "sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış kitle" tezahürüyle, Osmanlı toplumunun sosyolojik dinamiklerini değiştirmek istemiştir. Nitekim reayadan ahaliye, ahaliden vatandaşa geçişin bütün kilometre taşları bu süreçte döşenmiştir. Bu bağlamda mesleki temsiller özelinde tüm toplumu farklı meslek gruplarından oluşmuş ama yek diğerinin menfaati birbirine bağlı sosyolojik örüntüler şeklinde okuyan solidarist-korporatist bir toplum ve siyasal düzen tasavvuru peşinde koşmuşlar ve kuracakları yeni "müesses nizam"ın ana öznesini bu paradigma üzerine geliştirmeye çalışmışlardır. Fikri esin kaynakları sadece III. Cumhuriyet Fransa'sı olmayan, Alman devlet ve kamu felsefesi ile Rus Narodnizmi-halkçılığı ve köycülüğünü baz alan ama bu fikri oluşumları kendi dünyalarında yorumlayarak onlara yerli ve milli özneler zerk etmek isteyen erken cumhuriyet dönemi kuşağının pozitivizmden, sosyal Darwinizme, Osmanlıcılıktan İslamcılığa, Türkçülüğten Batıcılığa, vulger materyalizmden sosyalizme uzanan bu maceralı yolculukları aslında modern Türkiye'nin doğuş sancılarıydı⁷ (Erdem, 2015, 5-20; Zürcher, 2004, 44-55; Tekeli ve İlkin, 2003, 355-447; Işın, 1985, 352-362; Koç, 2009, 75-96).

İlm-i içtima yani sosyolojiyi bu dönemde Selanik'te Ziya Gökalp üzerinden keşfeden bu kuşak, Emile Durkheim, Friedrich List, Ferdinand Tönnies ile Gustave le Bon ve Leon Büchner gibi batılı mütefekkirlerin tercüme ve telif eserlerini süratle hıfz ederek kendi yol haritalarını belirlemişlerdi.⁸

Bütün bunlarla birlikte Osmanlı'yı ötekisi olarak ilan eden ve meşruiyetini buradan alan Balkan ulusçuluğu ile Bulgaristan ve Yunanistan'ın imparatorluktan ayrılıp bağımsız devlet olarak kuruluşlarına şahit olmuş, Düvel-i Muazzama'nın Balkanlar'da, Kuzey Afrika'da ve Orta-Doğu'da imparatorluğu yok etme planlarını bizatihi yaşayarak görmüş ve bu toplumsal ve siyasal travmalar ve alt üst oluşlarla epistemolojisini ve dünya görüşünü oluşturmuş bir kuşaktır söz konusu olan... Bu kuşağın hikayesinde önce, dağılmayı önlemek için "ittihad-ı anasır" yani bütün gayr-ı Müslim cemaatlerle bir Osmanlı birliğini yeniden tesis etme, bunun mümkünü olmayınca "millet-i hakime" yani Türk etnisitesine dayalı hakim millet kuramları önemli bir yer tutar. Bu bağlamda milli iktisat kuramı çerçevesinde milli bir yerli tüccar sınıfı yaratma düşüncesi öne çıkar. İktisadın millileşmesi ile milli irade ve hakimiyet-i millie düşünceleriyle toplumu ve siyaseti yeniden dizayn etme tasavvurları önem kazanır. Hiç kuşkusuz

Yılında Jön Türk Devrimi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.; Halil Akkurt ve Akif Pamuk (Yay. Haz.) (2008). 100. Yılında II. Meşrutiyet. İstanbul: Yeni İnsan Yay.; Asım Öz (Ed.) (2008). 100. Yılında II. Meşrutiyet. İstanbul: Pınar Yay.

⁶ Küçük burjuva radikalizmi bir Marksist kuram olarak hem 1908 hem de 1923'ün ideolojik parametrelerinin oluşumunda sık kullanılan yaklaşımlardan birisidir. Özellikle Türkiye'de sol entelijansiyanın yakın tarih analizlerinde çok sıkça kullandığı bu kavram için bkz., Yuri Aşatoviç Petrosyan, (1974) *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*. Çev. Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yay.

⁷Bu konuda detaylı bilgi için ayrıca bkz., Murtaza Korlaelçi (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yay.; Taha Parla (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yay.; Zafer Toprak, (2003) *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*. İstanbul: Homer Kitapevi Yay.; Fatma Müge Göcek (1999). *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Ayraç Yay.

⁸ Jön Türklerin ve erken Cumhuriyet dönemi kuşağının fikri oluşumunu etkileyen düşünce, ideoloji ve olgular için bkz., Şerif Mardin, (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yay.

“reaya” dan, Tanzimat’ın “ahali” sine oradan II. Meşrutiyet’in “vatandaş” ve Cumhuriyet’in “yurttaş”ına sosyolojik olarak sıçrama olgusu ana hatlarıyla belirlemeye çalıştığımız bu tarihsel birikimin bir ürünüdür.

Askeri ve sivil bürokrasinin aydınlanmış unsurları eliyle sürdürülen bu modernleşme projesinin en bariz uygulama alanlarından birisi eğitim, maarif ve tedrisat alanında gerçekleştirilen yasal, yapısal ve kurumsal dönüşümlerdir. Bu çerçevede denilebilir ki, köy eğitimi sorunu ve köyün kalkınması meselesi işte bu yüzden II. Meşrutiyet’ten bu yana bu kuşağın ana ilgi odağı olmuştur. Zira 20. yüzyıl başlarında Türkiye’nin sosyolojik gerçekliği bu yaklaşımı adeta zorunlu kılmıştır. Tarımda pre-kapitalist ilişkilerin yoğun bir şekilde yaşandığı, köyün mihaniki-ilkel usullerle bir çift öküz ve karasaban eşliğinde üretim yapmaya çalıştığı bir süreci artık değiştirmek gerekiyordu. Ağa, mültezim, mütegalibe gibi yerel güç odaklarına iktisadi açıdan bağımlı hale getirilmiş, yüzlerce yıl asker ve vergi kaynağı olarak görülmüş, jandarma ve tahsildar baskılarına maruz kalmış, üretken insan kaynaklarını uzun savaş yıllarında kaybetmiş bu “topraktan öğrenip-kitapsız bilen”, “Hoca Nasrettin gibi ağlayan-Bayburtlu Zihni gibi gülen”⁹ köy toplumu; 20. yüzyılın başlarında kendi kaderine terk edilmiş bir toplumsal yapı görünümünü arz ediyordu. İttihatçıların II. Meşrutiyet’ten sonra “halka doğru” sloganıyla varmak istedikleri şey, Osmanlı kırsalının ve köy’ün dönüştürülmesi meselesiydi (Odabaşı, 2015, 21-50). Bir münevver-aydın eklektisizmi çerçevesinde gelişen köye gitmek, köylüyü dönüştürmek ve eğitmek ülkenin her tarafında kurulan İttihat ve Terakki kulüplerinde “köycülük şubesi” adı altında teşkilatlanmalar yapmak bu amacın doğal bir sonucuydu (Odabaşı, 2011, 47-63). 1930’ların başlarında Halk Evleri’nin köycülük kolu çalışmalarına da esin kaynağı olacak bu yaklaşım Meşrutiyet ve Cumhuriyet reformlarının toplumsal taban arayışlarında köy ve köylü meselesinin öne çıkmasını tetiklemiştir (Halk Evleri’nin köycülük şubesinin 1930’lardaki çalışmalarının genel bir değerlendirmesi için bkz., Duman, 2007, 157-187).

Tarihsel olarak Tanzimat’ın Tercüme Odası’ndan, “kalemiyye” olarak nitelendirdiğimiz Osmanlı sivil ve askeri bürokrasisinden referans alan harbiye, mülkiye ve tıbbiye mahreçli bu yeni kuşağın dünyasını tevhid, ittihat, ilm-i fen, terakki kavramları ve cehl’e karşı mücadele oluşturuyordu.¹⁰ Onun için tedrisata yani ilmin ve fennin rehberliğinde aydınlanmış maarif işlerine büyük önem vermişlerdi. Cehli yenmek için tenvir olmaya, yani aydınlanmaya ve aydınlatmaya ihtiyaç vardı. Bunun içinde tek mürşid-yol gösterici olan ilm-i fendi, bilimdi (Kabakçı, 2008, 41-60). Geniş halk yığınları yani ahali-vatandaş ise yalnız ve kaderine terk edilmiş aydınlatılmayı beklemekteydi. Bunun için ellerinde kuramsal bir çerçeve ve praksis-eylem alanı da mevcuttu. 1905 Rus Devrimi’nde karşımıza çıkan Rus Narodnizmi, (Toprak, 1984, 69-81) halkçılık ve köycülük bağlamında bu kuşağın temel referans alanlarından birisini oluşturmuştu. Yine balkan Narodnizmi ve köycülüğü; hem İttihatçılara hem de doğal olarak Cumhuriyetçilere köy eğitimi ve kırsalın merkezi reformlarla değiştirilmesinin esin kaynağı olmuştur. Başka bir deyişle II. Meşrutiyet dönemi özellikle köy eğitimi ve Osmanlı kırsalının merkezi reformlarla dönüştürülmesi hikayesinin başlangıcını teşkil eder (Asan ve Çelebi, 2014, 264-267). Bu bağlamda köy ve köy eğitimi meselesinde, II. Meşrutiyet döneminden 17 Nisan 1940’ta Köy Enstitüleri’nin kurulmasına dek uzanan uzun erimli süreçte süreklilik içinde değişim aksının gelişimi söz konusuydu. Bu bağlamda örneğin kentli orta-sınıfların köy meselesine eğilmelerine yönelik faaliyetlerine 1934’te kurulan Halk Evleri’nde rastlamak mümkündür. Halk Evlerinin köycülük şubeleri ve bizatîhi köylerde kurumsallaşan halk odaları II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e aynı tarihsel sürekliliğin ve devamın kilometre taşlarıydı. Amaç köye gitmek ve köyü dönüştürmek ve onu yüzlerce yılın karanlığından kurtararak bilimim ışıklarıyla donatmaktı. Bu doğrultuda denilebilir ki Ahmet Kudsi Tecer belki de bu uzun erimli dönüşüm hikayesini “orda bir köy var uzakta! Gitmesek de görmesek de o köy, bizim köyümüzdür” dizeleriyle şiire dönüştürürken bir toplumsal gerçekliğin altını çiziyordu.¹¹ Bu noktada 17 Nisan 1940’ta kurulan Köy Enstitüleri’nin sadece pedagojik açıdan değil, sosyolojik ve kuramsal açıdan da özgün bir model olduğu ifade edilmelidir. Zira söz konusu modele göre köy içeriden canlandırılacak ve bu canlandırma bizzat

⁹ Nazım Hikmet (2013). *Kuva-yı Milliye, Abidin Dino’nun Desenleriyle*. İstanbul: YKY.

¹⁰ Erken Cumhuriyet dönemi kuşağının Batı’nın evrimci düşünce ve ideolojisiyle temasında etkilenme alanlarının analizi için bkz., M. Şükrü Hanoğlu (2006) *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yay. ; Konu için ayrıca yine aynı araştırmacının bir başka eseri için bkz., (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.

¹¹ Ahmet Kudsi Tecer 1930’larda Türk köyüne yönelimde en etkili olan isimlerden birisiydi. O sadece edebi alanda ürünler vermekle kalmamış, aynı zamanda Türk halk kültürünün önemli bir parçası olan Anadolu’nun folklorik ve müzikal zenginlerinin de ortaya çıkmasına öncülük teşkil etmişti. Aynı yıllarda Aşık Veysel’i Türkiye ile buluşturan ülkemizin Türk Halk Müziği repertuarına yapmış olduğu derleme çalışmalarıyla ciddi katkılar sunan Muzaffer Sarısözen’i bu konuda yönlendiren Ahmet Kudsi Tecer “Orda Bir Köy Var Uzakta” adlı şiirini babasının memleketi olan Erzincan/Kemaliye’nin Apçağa Köyü için yazmıştı. Münir Ceyhan’ın okul şarkısı formunda bestelediği bu şiir Cumhuriyet kuşakları tarafından yıllarca okullarda söylenmişti. Ahmet Kudsi Tecer’in hayatı ve eserleri için bkz., Yalçın, 2010, ss. 1000-1002; Bu çerçevede tek parti döneminin köy merkezli popülizminin derinlemesine bir analizi için ayrıca bkz., M. Asım Karaömerlioğlu (2014). *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İstanbul: İletişim Yay.

içerisinden çıkmış unsurlar yani yoksul köy çocukları tarafından yapılacaktır.¹² Bu çerçevede devlet yasal düzenlemeler yapacak, yoksul köy çocukları parasız ve yatılı okuduktan sonra yine köylerine dönecekler ve öğrendikleri çağdaş bilgileri, “iş için iş içerisinde eğitim” anlayışını uygulamalı olarak faaliyete geçirerek köyü içeriden şekillendireceklerdi. O tarihe kadar “ortakçı”, “yarıcı”, “maraba”, “yanaşma” ve “sığırtmac” olmaktan başka bir şansları olmayan köy çocukları eğitim sayesinde bilimin ışıklarıyla donatılarak söz konusu projenin temel aktörleri olacaktır.¹³ Hiç kuşkusuz bütün bu adımların hayata geçirilmesi bir tarihsel birikimin ve geleneğin ürünü olarak tezahür etmişti.

Köy Eğitimi Konusunda Meşrutiyet Birikiminin Kilometre Taşları

Osmanlı İmparatorluğu’nda köy kalkınması ve köy eğitimine ilişkin ilk kuramsal fikirler, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıl başlarında Rusya’da ortaya çıkan Narodnik hareketin etkileriyle gelişti. Bu dönemde özellikle İstanbul’da hatırı sayılır Türk kökenli Kafkasya göçmenleri söz konusu Narodnik fikirlerin yaygınlaşmasında öncülük teşkil etmişlerdi. Aralarında Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef-Ağaoğlu, ve Hüseyinzade Ali gibi Tatar ve Azeri burjuvazisinin önde gelen politik aktörlerinin de yer aldığı hayli güçlü bir entelijansiya halkçılık bağlamında ilk düşünsel ortamın imparatorlukta neşv-ü nema bulmasına katkı sağlamıştı¹⁴ (Toprak, 1995, 39-81). Aynı dönemde gelişen Balkan milliyetçiliği ve ihtilalciliği de Rus Narodnizmi’ni kendine özgü saikler çerçevesinde içselleştirmiş özellikle Bulgaristan’da hatırı sayılır bir etkinlik alanı bulmuştu (Yalimov, 2000, 133-162). Yine Kafkasya’daki sosyal-demokrat Ermeni Hınçak oluşumu II. Meşrutiyet’in halkçılık bağlamında esin kaynağı idi (Minasyan, 2000, 163-238). Bununla birlikte Rus Narodnizmi’nden farklı olarak Osmanlı münevverlerinin milliyetçi tonları yüksek bir halkçılığı bu dönemde geliştirdikleri eklenmelidir. Solidarite- tesanüd-dayanışma fikrinin ilmi içtimaiyat - sosyoloji ile örülmüş birlikteliği ile toplumda var olan, avam-havas ayrılığını halk lehine çözmek isteyen bir halkçılık ve köycülüktü söz konusu olan!.. (Torak, 1977, 220; Toprak, 1985, 381; Sağlam, 2004, 77-78). Bu nedenle II. Meşrutiyet’in fikri oluşum aşamasında “halk” kelimesi sihirli bir sözcük halini almış ve “halka doğru gitmek” bir ülkü olarak benimsenmişti. 23 Temmuz 1908’den sonra özellikle Selanik’te kümelenmiş Genç Kalemler yazın-edebiyat çevresi milliyetçilikle hemhal olmuş bir halkçılık düşüncesinin hayata geçirilmesinde bariz rol oynamıştı (Odabaşı, Ocak 2007, 40-55). Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Aka Gündüz, Kazım Nami (Duru), Ali Canip (Yöntem) gibi yazarlar Selanik’in 1912’de işgali üzerine İstanbul’a gelmişler ve Halide Edip, Fuad Köprülü, Mehmet Emin Yurdakul, Memduh Şevket Esenal ve Hamdullah Suphi Tanrıöver’le birlikte Halka Doğru Dergisi’nin yazar kadrosu içinde yer almışlardı (Arslan, 2016, 297-298). II. Meşrutiyet dönemi halkçılık düşüncesinin kuramsal düzeyde en önemli yayın organı olan Halka Doğru Dergisi, Türk Yurdu Cemiyeti’nin resmi yayın organı olarak 24 Nisan 1913’te yayın hayatına başlamıştı. Haftalık ve toplam 52 sayı çıkan dergi yayınlandığı son tarih olan 20 Nisan 1914’e kadar özgün düşünce ve yaklaşımlarıyla köy ve köylü sorununun Osmanlı dünyası içinde tartışılmasına olanak sağlamıştı¹⁵ (Toprak, 1992, 56-58).

Halka Doğru Dergisi’ne genel olarak bakıldığında özellikle Yusuf Akçura’nın dergi sütunlarında yayınlanan “Halk’a” başlıklı 5 sayılı yazı tefrikasının (dizisinin) içeriği Meşrutiyet aydınlarının köy ve eğitimi sorununa hangi açılardan yaklaştıklarına ilişkin önemli ip uçları sunar. Öncelikle Akçura’nın yazı dizisi boyunca bu konudaki sosyolojik analizlerini okuyucuya sade ve yalın bir dille aktarması dikkat çekicidir. Akçura, halk ve köy meselesindeki ana olguları şu şekilde sıralar: “Biz “halka doğru” diye ad taktığımız bu cerideyi halk için halka faydalı olmak için çıkarıyoruz. Halktan muradımız köylükte yaşayan az toprak sahibi, yahut büsbütün topraksız rencperler; sonra şehirlerde geçinen ufak esnaf ve günlükçü ameleler, ırgatlardır. Biz, uzaktan uzağa bunların geçişlerinin güç olduğunu, fakr u zaruret çektiklerini biliyoruz. Bazı köylerde toprak az, mahsul kafi gelmiyor. Bazılarında ise buğday, arpa çıkıyor, üzüm oluyor, türlü meyve sebze yetişiyor. Âmâ bunları başka tarafa götürüp satmak için yol yok, demir yolu

¹² Köy eğitiminin köy çocukları aracılığıyla, köyü bilen, tanıyan unsurlar tarafından gerçekleştirilmesi düşüncesi II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e kuramsal düzeyde ortaya konulan en özgün modeldi. Bu sayede köy içindeki unsurlar aracılığıyla canlandırılacaktı. Bu konuda hem kuram hem eylem insanı olarak Cumhuriyet döneminin en önemli eğitimcilerinden ve Köy Enstitüleri’nin kurucu mimarlarından İsmail Hakkı Tonguç’un önemli bir çalışması için bkz., İsmail Hakkı Tonguç (1939). *Canlandırılacak Köy*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yay.

¹³ Köy Enstitüleri’nin iş içerisinde iş için eğitim pedagojik yaklaşımı Türk eğitim sisteminde yepyeni bir modeldi. Böylelikle köy çocukları hem kültür derslerini hem de uygulamalı tarım derslerini birlikte görerek yetişiyorlardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Engin Tonguç,

(1970). *Devrim Açısından Köy Enstitüleri*. İstanbul: Ant Yay.; Pakize Türkoğlu (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul: YKY.

Fay Kirby, (2015). *Türkiye’de Köy Enstitüleri*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yay.

¹⁴ II. Meşrutiyet halkçılığının Rusya ve Balkanlar üzerinden etkileşimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Zafer Toprak (2013). *Türkiye’de Popülizm 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap

¹⁵ Derginin içinde yer alan makalelerin ayrıntılı bir dizini için ayrıca bakınız., Koraltürk, 2004, ss. 161-179.

yok, araba yok... Türk köylülerinin hemen hepsi tarlalarında pek eski nuh nebi zamanından kalma saban kullanıyorlar. Çoğu gübre kullanmak nedir bilmiyor... Bu zavallılara, yeni sabanlar, yeni tırpanları, döğenleri, türlü türlü harman makinalarını ne gösteren ne de alıp veren var! Köydeki fakir halkın üstündeki en ağır bela sermayesizliktir. Köylünün ekseriya ne tohumu, ne de tohum almaya kafi sermayesi bulunmuyor. Ona az faizle tohum veya parayı verecek adam da yok. Zavallı köylü, beylere, ağalara, muhtekir sarraflara başvurmaya mecbur kalıyor. Bunlar başa baş faiz istiyorlar; bazen de yüze iki yüz aldıkları da oluyor. Başka memleketlerde rençberin sıkıntılı zamanında imdadına yetişecek bankalar vardır. Banka, en çok alırsa yüzde on alır. Bizim Ziraat Bankası her yerde bulunmuyor, parası da yetişmiyor, üstesine köylüden ziyade beylere, ağalara para vermeyi daha emniyetli buluyor. Hasılı köylü yine Hacı Mistik Ağaya, Sarraf Bedros'a gidip tohum tedarik edeceğim derken, gelecek sene mahsulünü de elden kaçırıyor" (Odabaşı, 2015, 51).¹⁶ Türk köylüsünün içinde bulunduğu iktisadi darlığı bu yalın cümlelerle ortaya koyan Yusuf Akçura aynı başlıklı yazı dizisinin ikincisinde bir tür devlet sosyalizminin kapılarını aralayarak köy ve köylünün ancak kamucu devlet olanaklarıyla içinde bulunduğu durumdan kurtulabileceğini ise şu sözlerle açıklar. "...Hükümetin yapacağı birçok iş varken, bir kaç yüzyıldan beri hükümet vazifesini hakkıyla yapmamıştır. Hükümetin kusuru pek çok. Büyük yolları, demiryollarını bizde ancak hükümet yapabilir. Keza rençbere az faizle ödünç para verecek büyük sarraflığı yani bankacılığı da hükümet yapabilir. Hükümet Ziraat Bankası'nı büyüttü mü, her tarafa şubeler açıp rençbere sermaye verebildi mi, muhtekirler, sarraflar, mütegalibeler, kendiliğinden düşer; demek halkı onlardan kurtarmak da hükümetin vazifesidir. Yeni ziraat usullerini, ziraat makinalarını rençbere öğretecek, gösterecek de hükümettir. Hâlbuki hükümetin ziraat müfettişlerinin çoğunun ameli ziraattan hiç haberleri yok. Hükümetin numune tarlalarının ekserisi adi tarlalar kadar mahsul veremiyor, ziraat makinalarını göstermiyor, öğretmiyor, veresiye satmıyor. Bu böyle; hükümet kusurlu hem çok kusurlu" (Odabaşı, 2015, 55-56).¹⁷

Yusuf Akçura'nın bir tür halkçılık manifestosu olarak okuyabileceğimiz yazı dizisinde I. Dünya savaşı öncesi köyün iktisadi kalkınmasında devlet desteğinin yanı sıra üreticiler arası dayanışma ve kooperatifleşmenin ne derece önemli olduğu vurgulanır. Esasen bu yaklaşım Akçura'da var olan, her şeyi devletten beklemek yerine halkın kendi sorunlarına bizzat kendisinin sahip çıkması anlamında, aşağıdan yukarıya bir toplumsal örgütlenme modelinin dışavurumudur. Bu doğrultuda "Birlikten kuvvet doğar" özdeyişine uygun olarak müstahsillerin, rençberlerin köy komünleri oluşturularak ve imece yaparak bu sömürü mekanizmasını durdurabileceklerine dikkat çekilir. Akçura, bu düşüncelerine örnek olarak da İzmir-Aydın incir müstahsillerinin böyle bir kooperatifleşmeye giderek, incir üretiminde aracı-tefeci sömürüsünün sonlanmasına yönelik gayretlerinden söz etmektedir. Müstahsilin yani üreticinin üretim yaptığı her alanda bu tür "sendika"lar oluşturularak bu iktisadi sömürü mekanizmasını sonlandıracağını ümit eder (Odabaşı, 2015, 58-59).¹⁸

"Halka" başlıklı yazı dizisinin 4 ve 5. sayılarının neredeyse tamamı ise köy eğitimi meselesine ayrılmıştır. Akçura işe öncelikli olarak çocuk mektepleri açmak ve yaygınlaştırmakla başlamak gerektiğini söyler. Bunun daha ileri bir aşaması olarak da rençber mekteplerinden bahseder. Rençber mektepleri bir anlamda iş ile yani üretim ile eğitimin birlikte yürütülmesi gerçeğinin yansıması olacak eğitim kurumlarıdır ona göre... Bu mekteplerde modern ve uygulamalı tarım dersleri önemli bir yer tutar. Akçura "... Çocuk mektepleri olan kasabaların, birkaçı bir araya gelip, dişlerinden, tırnaklarından arttırabildikleri para ile rençber mektepleri yapmak yoluna da gitmelidirler. Rençber mekteplerine para biraz fazla gider ama adam akıllı yapılabılırsa faydası çok fazla olur. Bunlarda, çocuklara, akşam dersleri ile gençlere, isteyen yaşlılara bile yeni çift avadanlıkları gösterilir, o avadanlıkların nasıl kullanılacağı anlatılır ve onları kullanmaktan çıkacak faydalar söylenir. Tarlalara çıkılıp yeni avadanlıklarla iş görülür, yeni tarlalar sürülür, mahsul toplanır, harman yapılır". Öyle anlaşılıyor ki Yusuf Akçura'nın önerdiği rençber okulları ile tarımsal kesimdeki bütün üreticilere yönelik uygulamalı tarım dersleriyle, Türk tarımındaki mihaniki-ilkel yöntemler ortadan kalkacaktır. Akçura'nın siyaset sosyolojisinin temel argümanı, bu iktisadi ve sosyal geriliği ve sömürüyü ortadan kaldıracak ve özellikle kırsal kesimde uygulanacak üretici merkezli ittihat, komün, sendika ve kooperatif merkezli açılımlardır. Bunların gerçekleşebilmesi için köyün, aydınlatılması gereklidir. Bunun için halka gidilmesi elzemdir. Akçura, ilerlemiş müreffeh ülkelerin

¹⁶ Bu konuda ayrıca bkz., "Halka", Halka Doğru, Yıl: 1, No:22 (5 Eylül 1329), s. 169-172.

¹⁷ Bu konuda ayrıca bkz., "Halka 2", Halka Doğru, Yıl:1, No: 23 (12 Eylül 1329), ss. 177-178.

¹⁸ Bu konuda ayrıca bkz., "Halka 3", Halka Doğru, Yıl: 1, No:25 (26 Eylül 1329), ss. 193-194. Akçura'nın yazı dizisinde söz ettiği Ege Bölgesi'ndeki incir üreticilerinin kooperatif örgütlenmesi 1913 yılında gerçekleşmiştir. Bu örgütlenme Batı Anadolu Bölgesi'nin incir, zeytin, pamuk, üzüm gibi önemli tarımsal metalarnı kapsayacak olan Tariş'in de ilk nüvesini oluşturmuştur. Bu konuda bkz., Zeki Arıkan vd. (Yay. Haz.) (1993) *Tariş Tarihi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.

hepsinin aynı yöntemi uyguladığını ve halka giderek halkı aydınlattıklarını şu cümlelerle ortaya koyuyor: “Vakıa şimdi zengin, malumatlı rahat ve kuvvetli görünen milletlerin hepsinde böyle olmuştur. Mesela Almanlarda, Ruslarda halkın ileri gelenleri yalnız şehirlerde oturup kalmamışlar, kasabalara, köylere gitmişler, oradaki halkı öğretmeye ilerletmeye, çalışmaya, zenginleşmeye, halkın insani, milli vatani, hislerini yükseltmeye uğraşmışlardır.” Yusuf Akçura yazı dizisinin sonunda balkanlarda bir gezi dolayısıyla gördüğü halka giden eğitimciler örneğine Yeni Pazar Sancağı Senice Kasabası’ndaki bir Sırp eğitimci evli bir çifti örnek gösterir. Dönemine göre oldukça yüksek eğitimli bu iki idealist, kuş uçmaz kervan geçmez bu köylerde “muallimlik” yaparak halkı aydınlatmaya çalışmaktadırlar. Bosna’nın Sırp hududundaki sancağı olan Yeni Pazar’da ve o hududa çok yakın bölgedeki Senice’de Sırp muallimlerin bu idealizminden çıkaracak çok dersler vardır. Akçura sözlerini şu şekilde bağlar: “Senice ile Sırp hududu arasında bilmem hangi meçhul ve küçük köyün hocası olan bu Sırp genç, hiç mübalağasız söylüyorum ki payitahtımızın büyük memleketlerinde muallim veya müdüre olan zatların bir çoğundan ilimce, irfanca hatta zekaca üstün idi. Bu yüksek emelli köy hocası, Sırbistan’ın da büyücek şehirlerinde muallim olabilirdi, fakat o köy muallimliğini arzu etmiş, karanlıklara gidip ışık dağıtmayı zaten hayli aydın yerlerde parlayıp göze çarpmaya tercih eylemişti. Böyle halka doğru giden gençlerin varlığını, sa’ylarının boşa gitmediğini vakayı-i ahire ispat etti: düşmanımız Sırp’ların bize galebeleri sebeplerinden bir büyüğü de böyle halka doğru giden köy hocalığı eden darülfünun mezunlarının vücududur” (Odabaşı, 2015, 61-66).¹⁹

II. Meşrutiyet’in aydın eklektisizmi ile birleşen halkçılığı köy meselesine bir “tenevvür-aydınlatılma” problematiği olarak bakmıştır. Daha çok , okumuş kentli orta sınıf aidiyetleriyle II. Meşrutiyet dönemi popülizmi, sosyolojik olarak taşrayı ve kırsal kesimi kapsayan refleksiyel yüzyılın başında imparatorlukta yeni bir ulus inşasının, millet olma bilincinin kapılarını aralamış ve taşra ile köy topluluklarını kurulacak olan devletin asli unsurları olarak tayin etmiştir. O nedenle Cumhuriyet’in ilk yıllarında bizatihi Cumhuriyet’in kurucusu Mustafa Kemal Atatürk tarafından söylenen “köylü milletin efendisidir” sözü salt bir rastlantı ve iyi niyet göstergesi şeklinde değil, bu düşünsel birikimin ve kararlılığın bir yansıması olarak değerlendirilmelidir. Bununla birlikte daha önce de vurgulandığı üzere 1908’in köycülüğü ve narodnizmi daha çok milliyetçi-nasyonalist izler taşıyan bir yaklaşımdı ve erken dönem milliyetçi örgütlenmelerin, cemiyetlerin içinde köy meselesi, milliyetçi ideolojinin toplumsal boyutlarını teşkil etmesi açısından önemli bir rol oynuyordu. Nitekim bu dönemde kurulan Türk Ocakları’nın özellikle köycülük bağlamında öne çıkardığı faaliyetler ve Türk Ocakları içinde yer alan aydınların fikirleri Türk milliyetçiliğinin inşasında köye ve köylüye yönelik yeni bir açılandı. Nitekim II. Meşrutiyet ilan edilir edilmez İzmir’de yayın hayatına giren Köylü Gazetesi o tarihe kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda hiç gündeme gelememiş bir adla yayınlanıyordu. 1908 Ağustos’unda ilk kez yayınlanmaya başlayan Köylü’nün yayın politikası esnaf, köylü ve işçi sorunlarını kamuoyuna yani efkar-ı umumiyeye duyurmak olarak belirlenmişti. Dilinin sadeliği, konuları ele alışındaki yalınlığı ile Köylü (Arıkan, 1988, 187-200; Arıkan, 2006, 79-103) kısa süre içinde en çok okunan gazete olmuştu. Yine İttihat ve Terakki’nin taşrada ve imparatorluğun her yerinde açtığı kulüplerinde köy meselesi başat konulardan birisi olmuştu. Örneğin Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti üçüncü kulübü tarafından yayınlanan “Vatandaş” adlı gazetenin hedef kitlesi köylüler olmuş ve gazete köylülere ücretsiz dağıtılmıştı. Köylünün sömürülmesinin engellenmesi ve köyün bilinçlenmesi için köy eğitiminin ve köy öğretmenleri projesinin bir an evvel hayata geçirilmesi söz konusu gazetenin temel argümanları arasında yer alıyordu (Odabaşı, 2015, 47-63).

Öte yandan I. Dünya Savaşı sonuna dek, Halide Edip’in Amerikan pragmatik felsefesinden etkilenen halkçılığı ve Reşit Galip’in Köycüler Cemiyeti²⁰ Osmanlı aydını arasında halka doğru gitmenin ideolojik ayrışmalarını gösterdiği kadar köy meselesinin Osmanlı münevveri arasında tartışılmakta olduğunu gösteriyordu. Hemen hemen herkes, halka doğru gitmekten söz ediyordu. Zira çözümlenemeyen emareleri gösteren imparatorluk dağılma sürecine girmişti. Bu durumdan kurtulmak üzere aranan hal çareleri arasında ise halka doğru gitmek en önemli çıkış yollarından birisi olarak görülmüştü. Halka doğru gitmek ise aslında köy ve köylüyü tanımak, onunla hemhal olmak, köylüyü eğiterek içinde bulunduğu cehaletten kurtulmasını sağlamakla mümkün olabilirdi.

Bütün bunlarla birlikte Meşrutiyet dönemi münevverinin elinde bu konuda yeterli bir malzeme ve birikim yoktu. Zira köy meselesi imparatorlukta unutulmuş bir konuydu. Köy ve köylü yüz yıllardır

¹⁹Ayrıca bkz., “Halka 4”, Halka Doğru, Yıl: 1, No: 27 (10 Teşrin-i Evvel 1329), ss. 209-211; “Halka 5”, Halka Doğru, Yıl: 1, No: 31 (7 Teşrin-i Sani 1329), ss. 237-238.

²⁰Köycüler Cemiyeti Nizamnamesi’nin ilk maddesinde cemiyetin kuruluş amacı “Köylüler arasında insanîyetkar bir tarzda çalışmak, sıhhat ve maarif hususunda kendilerine yardım etmek” olarak belirlenmişti. Cemiyetin ilk başkanı Halide Edip (Adivar) olmuş, daha sonraları ise Reşid Galip Tolstoy’un bir eserinde okuduğu ‘Saadet, sükun ve refah köylededir, yere batsın saraylar’ cümlesinden hareketle Köycüler Cemiyeti’ni nazariyeden eylem alanına yöneltmeyi denemişti. Bu konuda bkz., Üstel, Aralık 1989, s. 12.

sadece asker ve vergi kaynağı olarak görülmüş ve yüzyılın başına kadar da Osmanlı eliti köye ve köylüye yabancı bir eğitim anlayışıyla yetiştirilmişti. O nedenle, Türkiye’de bir Tolstoy çıkmamış ve Osmanlı münevverleri köy ve köylü meselelerini edebiyatta Rus yazar Tolstoy’un eserleriyle tanıma durumuyla karşı karşıya kalmıştı. Oldukça yüzeysel “Karabibik”²¹ romanını bir kenara bırakacak olursak II. Meşrutiyet’e kadar köylüyü özne olarak ele alan edebi eserler son derece sınırlıydı. Ancak zamanla Türk yazınında da bu konunun örnekleri verilmeye başlandı. Örneğin Şerafettin Mağmumi 1890’larda kolera salgını dolayısıyla müfettiş olarak gittiği Anadolu’da gözlemlerini Tercüman-ı Hakikat de yayınlamış, 1909’da ise “Seyahat Anıları-Anadolu-Suriye” başlığı altında kitaplaştırmıştı.²² Yine 1910’da Ebubekir Hazım Tepeyran’ın Küçük Paşa romanı köy sorunlarını derinlemesine analiz etmesi açısından Türk edebiyatında bir milattir. Karabibik’ten farklı olarak Ebubekir Hazım Tepeyran romanında oldukça hacimli bir bakış açısıyla köy ve köylü sorunlarına değinmişti.²³ II. Meşrutiyet’in bu anlamda en önemli eseri ise Ahmet Şerif’in gezi notlarından oluşan ve Tanin Gazetesi’nde 1909-1914 yılları arasında tefrika edilen “Anadolu’da Tanin” adlı yazı dizisiydi. Denilebilir ki bu yazı dizisi İttihatçıların yayın organı bir gazetede bir İttihatçı yazar-muhabir tarafından kaleme alınmış en etkileyici faaliyetti. Dönemin aydınlarının Anadolu köyü ve köylüsüne yönelik bakış açılarını şekillendirmeleri bağlamında hatırı sayılır bir etkide bulunmuş olduğu söylenebilecek olan Ahmet Şerif Türk seyahatname kültürünün Evliya Çelebi’den sonra en önemli temsilcilerinden birisiydi. Nitekim Ahmet Şerif Tanin Gazetesi’nde bin bir zorlukla tam beş yıl boyunca gezip gördüğü yerlerden aktardığı bilgilerle II. Meşrutiyet dönemi münevverinin köy meseleleriyle ilgili projeksiyonlarının olgunlaşmasına ciddi katkılar sunmuştu²⁴ (Ahmet Şerif’in Anadolu’da Tanin kitabında ele aldığı konuların içerik analizleri için ayrıca bkz, Akin, 1982, 243-264).

Bütün bu yolculuk güncelerinin ve seyahatname notlarının ortaya çıkarmış olduğu bir toplumsal gerçeklik vardı: yüzlerce yıl ihmal edilmiş, kendi kaderine terk edilmiş ve sadece asker-vergi kaynağı olarak görülmüş Türk köylüsünün 20. yüzyıl başındaki içler açıcısı konumu... Bu konumdan ilk defa haberdar olan Osmanlı münevverlerinin empati kurarak yaklaştıkları köy ve köy eğitimi meselelerine dair geliştirdikleri argümanlar II. Meşrutiyet’in halkçılık düşüncesinin boyutlarını belirlemişti. Anılan dönemde pek çok eğitimci bu dönemde maarif işlerine ve özellikle de köy eğitimi meselesine özel bir ihtimam göstermişlerdi. Satı Bey, Emrullah Efendi, Ethem Nejat gibi II. Meşrutiyet dönemi münevverleri hemen her fırsatta köy eğitimi meselelerine değinmişlerdi (Gündüz, Kış 2007, 157-174; Gündüz, Güz 2009, 120-139; Şahin ve Tokdemir, Güz 2011, 851-876).²⁵ Bunlardan Ethem Nejat (Altın, Summer 2008, 73-96) Türk Ocakları’nda milliyetçi saiklerle oluşturduğu düşünce dünyası içinde maarif işlerine özel bir önem vermişti. Maarif alanında Manastır Öğretmen Okulu’nda başlayan idarecilik görevlerine müteakiben Bursa, İzmir darümuallimlerinde de idarecilik yaparak devam eden Ethem Nejat bütün bunlara ek olarak Muğla, Eskişehir, Adana ve İzmir’de maarif müdürlüğü görevlerini de ifa etmişti. O’nun 1918’de Mustafa Suphi ile birleşen ve Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreterliği görevine getirilmesiyle yeni bir boyut kazanan ve 1919 kışında Karadeniz’de son bulan dramatik yaşamında özellikle II. Meşrutiyet sonrası eğitim alanında öne sürmüş olduğu özgün fikirler önemli bir yer tutar. Özellikle darümuallimin yani öğretmen okullarının müfredatlarının köktenci bir şekilde değişimini savunan Ethem Nejat köylere gidecek öğretmenlerin modern ve uygulamalı ziraat bilgisine sahip olmaları gerektiğinin altını çizmekteydi. Keza darümuallimlerin kuruluş yerlerinin şehirlerde olması dolayısıyla tarım ve ziraat eğitimi açısından yetersiz olduğunu savunmuş ve bunun için de ziraat derslerinin yapılmasının imkansız hale geldiğini önemle vurgulamıştı. Bunun için darümuallimler şehir dışına çıkarılmalı doğa ile iç içe şehrin tahribatından uzak bir eğitim dizgesine kavuşturulmalıydı (Nejat, 1331, 23). Ethem Nejat bütün bunların yanında darümuallim ve darümuallimatların tamamının ziraat dersleriyle donatılması gerektiğine dikkat çekmekteydi.

O’nun Manastır Öğretmen Okulu Müdürü iken aynı okulda öğretmen olarak görev yapan Ferit Bey ile çıkardıkları Yeni Fikir Dergisi’nde öğretmenlerin okuldan mezun olduktan sonra köylere gittiklerinde nasıl bir meslek çizgisi izleyeceklerine dair fikirler de geliştirilmişti. Böylelikle köy eğitimi konusu köyün sorunlarından anlayan köy öğretmenleri aracılığıyla çözümlenebilecekti. “... Darümualliminlerden neşet edip köylere dağılan havaceler (hocalar), talebeleri mükemmel bir ziraat

²¹ Nabızade Nazım (2019). *Karabibik*, Çev. Mustafa Kemal Özden, İstanbul: Salon Yay.

²² Şerafettin Mağmumi (2001). *Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye: Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları*. Çev. Cahit Kayra, İstanbul: Boyut Yay.

²³ Ebubekir Hazım Tepeyran (2011). *Küçük Paşa*. İstanbul: İnkılap Yay.

²⁴ Ahmet Şerif (1999). *Anadolu’da Tanin*. (Yay. Haz. Mehmet Çetin Börekçi), İstanbul: TTK Yay.

²⁵ Mustafa Ergun (1996) *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yay.; Selçuk Akşin Somel (2015). *Osmanlı’da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yay.

adamı olarak yetiştirecekleri gibi köyün eski çiftçilerine nasihatler, konferanslar, sohbetler verecekler ve bir iki alata tecrübesini yaparak ve alata kolay, ucuz ve veresiye alınmak usullerini göstererek az zaman zarfında usul-ı cedide-yi ziraatın tamimine hizmet edeceklerdir. Şu halde yek nazarda anlaşılacak ki, bir köy hanesi ziraat mualliminden pek mühim ve ziyade hizmet görebilecektir" (Günay, 2019, 14).

II. Meşrutiyet dönemi köy eğitimi konusunda fikir yürüten önemli insanlardan birisi de Ahmet Tevfik'tir. O'nun önerdiği model özellikle tarımsal kesimde, köylerde ve köy yakınlarında kurulacak olan "çiftlik okulları"dır. Bu okullarda uygulama temelli eğitim yapılacak ve O'nun deyişiyle "çiftçi öğretmenler ve öğretmen çiftçiler" yetiştirilecekti (Türen, 2019, 17-18). II. Meşrutiyet'ten sonra maarif nazırlığı görevini üstlenecek olan Emrullah Efendi döneminde köylerin eğitimi meselesiyle ilgili çağdaş layihalar düzenlenmişti. Bu layihalar doğrultusunda Osmanlı'da köy eğitimi meselesi ilk defa bilimsel bir çerçevede ele alınıyordu (Günay, 2019, 11).

Sonuç

Türkiye'de Köy eğitimi meselesi Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan bir çizgide devamlılık izleri taşır. Ahmed Hamdi Tanpınar'ın "devam ederek değişmek" olgusuna belki de gösterilebilecek en özgün örneklerden birisi 17 Nisan 1940'ta kurulan Köy Enstitüleri'dir. Köy Enstitüleri II. Dünya Savaşı koşullarında birdenbire gündeme gelmiş bir olgu değildir. Köy Enstitüleri'ni yaratan kuşak Meşrutiyet birikimiyle olgunlaşmış ve modernleşmeci bir perspektiften, kapalı bir tarım toplumundan eğitim yoluyla asrileşmenin yolunu açmak istemiştir. Mustafa Necati, Saffet Arıkan ve Hasan Ali Yücel'den oluşan Cumhuriyet'in ilk maarif vekilleri Meşrutiyet döneminde yetişmişler ve Cumhuriyet'in önder kadrosu içinde yer almışlardır. Bulgaristan'ın Tatar Atmaca Köyü'nde doğan İsmail Hakkı Tonguç Balkan narodnizmini ve halkçılığını yetişme ortamı içinde deneyimlemiş ve Almanya'da resim iş ve grafik eğitimi üzerine uzmanlık alırken bu deneyimi Avrupa'da hakim olan çağdaş pedagojik yaklaşımlarla bağdaştırmıştı. O'nun Köy Enstitüleri modeli ile ortaya koymaya çalıştığı şey; çağdaş İskandinav ve Rus eğitimlerinin geliştirdiği iş okulu yaklaşımıydı. Bu modellerden esinlenirken Türkiye'ye özgü koşulları da asla ihmal etmemiş ve Köy Enstitüleri'yle özgün bir model ortaya koyabilmişti. Türkiye'de kırsal kesimin eğitimi meselesinde bir devrim niteliğinde olan Köy Enstitüleri'nin yerli kaynakları II. Meşrutiyet'ten sonra Osmanlı Türk münevverlerince tartışılan meselelerdi. Cumhuriyet bu tarihsel birikimi doğru değerlendirerek 17 Nisan 1940'ta Köy Enstitüleri'ni hayata geçirebilmişti.

KAYNAKÇA

- Ahmet Kutsi Tecer. *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*. (Yay. Haz. Murat Yalçın), (c. 2, ss. 1000-1002). İstanbul: YKY.
- Akın, Erkan (1982) Bir İçerik Çözümlemesi, Anadolu'da Tanin ve Ahmed Şerif. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 7, ss. 243-264.
- Akkurt, Halil ve Pamuk, Akif (Yay. Haz.) (2008). *100. Yılında II. Meşrutiyet*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Akşin Sina, Balcı Sarp ve Ünlü Barış (Ed.) (2010) *100. Yılında Jön Türk Devrimi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Altın, Hamza (Summer 2008) Ethem Nejat ve Eğitim Tarihimizdeki Yeri. *Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume: 3/4, ss. 73-96.
- Arıkan, Zeki (1988) Köylü Gazetesi ve İşgal. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt: 1, Sayı:2, ss. 187-200
- Arıkan, Zeki (2006). *İzmir Basın Tarihi (1868-1938)*. İzmir: Ege Üniversitesi Yay., ss. 79-103.
- Arıkan, Zeki vd. (Yay. Haz.) (1993) *Tarih Tarihi*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
- Armağan, Mustafa (2014). *Korku Duvarını Yıkma*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Armağan, Mustafa (2014). *Küller Altında Yakın Tarih Vahdettin'den Mustafa Kemal'e Unutulan Gerçekler*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Arslan, Bahar (2016). *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İki Devrim; İki Süreç, "Tarihsel, İdeolojik ve Olgusal Bir Karşılaştırma"*. İstanbul: Isık Yayınları.
- Asan, H. Tezer ve Çelebi, Nurhayat (Şubat 2004). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan-Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, Cilt:3, Sayı:1, ss. 264-267.
- Aslaner, Sergat (Şubat 2008). 100 Yıl Sonra II. Meşrutiyet. *Divan, Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*. Cilt: 13, Sayı:25, ss. 175-214.
- Atılğan, Gökhan (Yay. Haz.) (2017). *100. Yılında Ekim Devrimi*. Ankara: Yordam Kitap Yayınları.
- Carr, E. H. (1998). *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi, 1917-1923*, Cilt: I-III, İstanbul: Metis Yayınları.
- Dilipak, Abdurrahman (2017). *Bir Başka Açından Kemalizm*. İstanbul: Kayıt Yayınları.
- Duman, Selçuk (2007). Halkevlerinin Köycülük Şubesi Faaliyetleri ve Sivas Halkevi Örneği. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. Yıl: 3, Sayı:6, ss. 157-187.
- Erdem, Ekin (Ocak 2015). Jön Türklerden Osmanlı Türk Siyasal Düşüncesinde Fransız Etkisi ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, ss. 5-20.
- Ergun, Mustafa (1996) *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları.
- Göcek, Fatma Müge (1999). *Burjuvazinin Yükselişi, İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul: Ayraç Yayınları.
- Günay, Can Abdullah (2019). Köy Öğretmen Okullarının Osmanlı'daki Kökleri. *Takvim-i Vekayi Dergisi*. Cilt: 7, No: 2, ss. 1-14.
- Gündüz, Mustafa (Güz 2009) 100. Yılında II. Meşrutiyet'in Entelektüel Mirası. *Milli Eğitim*, Yıl: 38, Sayı: 184, ss. 120-139.
- Gündüz, Mustafa (Kış 2007). İhtilalin Pedagojik Zeminini 'Emile' ve J.J. Rousseau'nun Osmanlı Aydınlarına Etkileri. *Muhafazakar Düşünce Gelenekten Geleceğe*. Yıl: 3, Sayı: 11, ss. 157-174.
- Hanioglu, M. Şükrü (1981). *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*. İstanbul: Üç Dal Neşriyat.
- Hanioglu, M. Şükrü (2006) *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Hikmet, Nazım (2013). *Kuva-yı Milliye, Abidin Dino'nun Desenleriyle*. İstanbul: YKY.

- Işın, Ekrem (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c. 2, ss. 352-362). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jaurés, Jean (2016). *Fransız Devrimi'nin Sosyalist Tarihi, Henri Heller'in Önsözleriyle*. Çev. Koray Büyüktuncer, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Kabakçı, Enes (2008) Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. Cilt: 6, Sayı: 11, ss. 41-60.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (2014). *Orada Bir Köy Var Uzakta Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kazdağlı, Celal (2012). *100. Yılında Meşrutiyet*. İstanbul: Yarı Yayınları.
- Kirby, Fay (2015). *Türkiye'de Köy Enstitüleri*. İstanbul: Tarihçi Kitabevi Yayınları.
- Koç, Emel (Kasım 2009). Klasik Materyalizm ve Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Yansımaları. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 1, Sayı:2, ss. 75-96.
- Koral Türk, Murat (2004). Halka Doğru ve Dizin. *Müteferrika Dergisi*. Sayı: 25, ss.161-179.
- Korlaelçi, Murtaza, (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara: Hece Yayınları.
- Lefebvre, Georges (2009). *Fransız Devrimi*. Çev. Heval Bucak, İstanbul: Hil Yayınları.
- Mağmumi, Şerafettin (2001). *Yüz Yıl Önce Anadolu ve Suriye: Bir Osmanlı Doktorunun Seyahat Anıları*. Çev. Cahit Kayra, İstanbul: Boyut Yayınları.
- Mardin, Şerif (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mısırlıoğlu, Kadir (2010). *Lozan Zafer Mi, Hezimet Mi?*. İstanbul: Sebil Yayınları.
- Mısırlıoğlu, Kadir (2012). *Bir Mazlum Padişah Sultan II. Abdülhamid*. İstanbul: Sebil Yay.
- Minasyan, Ter Anahide (2000). 1876-1923 Dönemin Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketin Doğuşunda ve Gelişiminde Ermeni Topluluğunun Rolü. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (Der. Mete Tunçay, Eric Jan Zürcher), İstanbul: İletişim Yay., ss.163-238.
- Nazım, Nabızade (2019). *Karabibik*, Çev. Mustafa Kemal Özden, İstanbul: Salon Yayınları.
- Nejat, Ethem (1331). *Terbiye-i İptidaiye Islahatı*, İzmir.
- North, David (2019). *Rus Devrimi ve Tamamlanmamış 20. Yüzyıl*. Çev. Halil Çelik, İstanbul: Mehring Yayınları.
- Odabaşı, İ. Arda (2011). Selanik İttihat ve Terakki Üçüncü Kulübünün Köylü/Köycü Gazetesi; Vatandaş. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı:22, ss. 47-63.
- Odabaşı, İ. Arda (2015). *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Odabaşı, İ. Arda (Ocak 2007). İlk "Türk Halka Doğru" Eylemi ve İlk "Halka Doğru Gidenler. *Teori*. Sayı: 204, ss. 40-55.
- Öz Asım (Ed.) (2008). *100. Yılında II. Meşrutiyet*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Parker, David (Ed.) (2003). *Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek 1560-1991*. Çev. Kemal İnal, Ankara: Dost Yay.
- Parla, Taha (1989). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Petrosoyan, Yuri Aşatoviç (1974) *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*. Çev. Mazumlu Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Rude, George (2018). *Fransız Devrimi*. Çev. Ali İhsan Dalgıç, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sağlam, Serdar (Güz 2004). Ziya Gökalp'te Solidarizm ve Milli İktisat. *Türkiye Araştırmaları Dergisi*. Sayı:1, ss. 77-78;
- Skocpol, Theda (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler, Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, Çev. S. Erdem Türközü, Ankara: İmge Yay.
- Somel, Selçuk Akşin (2015). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şahin, Mustafa ve Tokdemir, M. Ahmet (Güz 2011). II. Meşrutiyet Eğitiminde Yaşanan Gelişmeler. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*. Sayı: 9(4), ss. 851-876.
- Şerif, Ahmet (1999). *Anadolu'da Tanin*. (Yay. Haz. Mehmet Çetin Börekçi), İstanbul: TTK Yayınları.
- Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (2003) (Kör) Ali İhsan (İloğlu) ve Meslek-i Temsil Programı. *Cumhuriyet'in Harcı/Köktenci Modernitenin Doğuşu*, Cilt: 1, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversite Yay., ss. 355-447.
- Tepeyran, Ebubekir Hazım (2011). *Küçük Paşa*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Tilly, Charles (1995). *Avrupa'da Devrimler 1492-1992*. Çev. Özden Arıkan, İstanbul: Afa Yayınları.
- Tonguç, Engin (1970). *Devrim Açısından Köy Enstitüleri*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Tonguç, İsmail Hakkı (1939). *Canlandırılacak Köy*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Toprak, Zafer (1977). II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 1, s. 220.
- Toprak, Zafer (1984). Osmanlı Naradnikleri: Halka Doğru Gidenler. *Toplum ve Bilim*. Sayı: 24, ss. 69-81.
- Toprak, Zafer (1985). Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (c.2, s. 381). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toprak, Zafer (1992). Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları. *Tarih ve Demokrasi-Tarik Zafer Tunaya'ya Armağan*. İstanbul: Cem Yay. ss. 56-58.
- Toprak, Zafer (1995) Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm. *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, (Der. Sabahattin Şen), İstanbul: Bağlam Yay., ss. 39-81.
- Toprak, Zafer (2003) *İttihat-Terakki ve Cihan Harbi, Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik (1914-1918)*. İstanbul: Homer Kitapevi Yay.
- Toprak, Zafer (2013). *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Tunçay Mete (Yay. Haz.) (2008). *II. Meşrutiyet'in İlk Yılı, 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909*. İstanbul:Aygaz-YKY.
- Türen, Ahmet Özgür (2019). *Köy Enstitüleri Dosyası*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Türkoğlu, Pakize (1997). *Tonguç ve Enstitüleri*. İstanbul:YKY.
- Üstel, Füsün (Aralık 1989). Köycüler Cemiyeti. *Tarih ve Toplum*. Sayı: 72, s. 12.
- Wade, Rex A. (2018). *Rus Devrimi 1917*. Çev. Ergin Özler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yalimov, İbrahim (2000). 1876-1923 Döneminde Türkiye'de Bulgar Azınlığı ve Sosyalist Hareketin Gelişmesi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik (1876-1923)*, (Der. Mete Tunçay, Eric Jan Zürcher), İstanbul: İletişim Yay. ss. 133-162.
- Zürcher, Eric Jan (2004). Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce ve Kemalizm*. (Yay. Haz. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil) (c. 2, ss. 44-55), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gazeteler**
- "Halka", **Halka Doğru**, Yıl: 1, No: 22 (5 Eylül 1329).
- "Halka 2", **Halka Doğru**, Yıl:1, No: 23 (12 Eylül 1329).
- "Halka 3", **Halka Doğru**, Yıl: 1, No: 25 (26 Eylül 1329)
- "Halka 4", **Halka Doğru**, Yıl: 1, No: 27 (10 Teşrin-i Evvel 1329)
- "Halka 5", **Halka Doğru**, Yıl: 1, No: 31 (7 Teşrin-i Sani 1329)